

Encyclopaedic Prosopographical Lexicon of Byzantine History and Civilization. Volume 1, Aaron – Azarethes, Brepols: Turnhout 2007. 476 s.

Prosopografialla¹ on ollut Bysantin tutkimuksessa kunnioitettu ja vakiintunut asema jo 1600-luvulta asti, jolloin Du Cange julkaisi teoksensa *Familiae Augustae Byzantinae*. Viime vuosikymmenet ovat nähneet sellaiset suurprojektit kuin *Prosopographisches Lexikon der Palaiologenzeit* (julkaistu 1976–1996) Palaiologos-dynastian ajalle (1261–1453), *Prosopography of the Later Roman Empire* (julkaistu 1971–1992) ajanjaksolle 260–641 ja *Prosopographie der Mittelbyzantinischen Zeit* (julkaistu 1998–2002) vuosille 641–867 (tulossa ovat vuodet 867–1025). Näissä on pyritty melko täydelliseen kattavuuteen kaikkien tunnettujen henkilöiden osalta ja jokaisesta on annettu mahdollisimman kattava lähde- ja tutkimuskirjallisuusluettelo. Tutkimuksellisesti tämä on luonnollisesti ansiokasta, mutta tulokset ovat olleet vähemmän käyttäjäystävällisiä tuhansine henkilönimineen ja lähdelyhenteineen. Varsinkin 15-osainen *Prosopographisches Lexikon de Palaiologenzeit*, joka ulkonäkönsäkin puolesta muistuttaa lähinnä jonkinlaista koodikirjaa, on suorastaan pahamaineinen. Jos lukija haluaa lähinnä tarkastaa perustiedot jostain suhteellisen tunnetusta henkilöstä, eivät nämä suursarjat ole kovin käteviä. Usein tällaisessa tilanteessa kannattaakin turvautua kolmiosaiseen *Oxford Dictionary of Byzantiumiin* (1991). Se kuitenkin käsittelee myös muita asioita kuin prosopografiaa ja useat tärkeät henkilöt uupuvat. Lisäksi on kyllä Donald M. Nicolin *A Bibliographical dictionary of the Byzantine Empire* (1991), mutta se rajoittuu tiukasti varsinaisiin Bysantin alamaisiin ja valtakunnan merkkihenkilöihin. Sivuja siinä on vain 174 ja jokaisen artikkelin perässä olevaan bibliografiaan on merkitty ainoastaan pari yleistajuista tutkimuskirjaa.

Encyclopaedic Prosopographical Lexicon of Byzantine History and Civilization-sarjan eli EPLBHC:n voi katsoa lähtevän täyttämään aukkoa, joka on jäänyt erittäin perusteellisten ja tutkimuksellisesti ansiokkaiden prosopografia-sarjojen sekä harvoja henkilöitä lyhyesti käsittelevien tietosanakirjojen välille. EPLBHC: edustaa paranneltua ja kansainväliselle yleisölle suunnattua versiota kreikankielisestä *Εγκυκλοπαιδικό Προσωπογραφικό Λεχικό βυζαντινής Ιστορίας και Πολιτισμού* -sarjasta, jonka

¹Prosopografialla tarkoitetaan yksilöiden ja perheiden nimien tutkintaa. Sen tavoitteet voidaan *Oxford Dictionary of Byzantiumin* mukaan jakaa ensimmäiseen tasoon, jossa pyritään laatimaan henkilölistoja perheen, viran jne. perusteella ja toiseen tasoon, jossa tätä materiaalia analysoidaan ennen kaikkea sosiaalishistorian tarpeita silmälläpitäen.

ensimmäinen osa julkaistiin 1996. Englanninkielisen ja kreikankielisen version on tarkoitus edetä rinnakkain toisiaan tukien. Tämä englanninkielisen laitoksen ensimmäinen osa on kuitenkin lähinnä käännöstä kreikkalaisesta. Alexis Savvides on keskeisin toimittaja kummassakin sarjassa, ja hän on myös kirjoittanut suuren osan artikkeleista. Englanninkielisessä laitoksessa hänen rinnallaan toisena päätoimittajana on Benjamin Hendrickx ja aputoimittajina Alicia J. Simpson ja Thekla Sansaridou-Hendrickx. Yhteensä luetellaan 100 henkilöä, jotka ovat osallistuneet tämän englanninkielisen laitoksen ensimmäisen osan laadintaan. Varsinainen käännöstyö on kuitenkin teetetty kreikkalaisella käännöstoimistolla ja ilmeisesti EU-rahoituksella.

Valmiina EPLBHC-sarjan on tarkoitus sisältää 7000 hakusanaa seitsemässä osassa. Sen lisäksi aiotaan julkaista kahdeksas osa, joka sisältäisi hakemiston, bibliografian ja lopullisen *addendan* ja *corrigendan*. EPLBHC:n voisi parhaiten määritellä Bysantin historian kuka kukin on -teokseksi. Suurin osa oman artikkelin saaneista on henkilöitä, joilla on ollut merkitystä Bysantin historian kannalta ja joista on myös säilynyt kunnolla tietoja kirjallisuudessa. Henkilöille, jotka tunnetaan vain asiakirjoista, sineteistä ja piirtokirjoituksista, ei ole tarkoitus antaa omia artikkeleita, vaikka joissain tapauksissa tästä periaatteesta on ilmeisesti livetty (esimerkiksi oman artikkelinsa on saanut Abasgos/Abosgos Georgilas, Thessalialainen maanomistaja 1300-luvulta, joka lahjoitti maata Porta Panagian luostarille). Lisäksi tietyt ryhmät, kuten tärkeät suvut, kansat tai erityiset palkkasoturijoukot, ovat saaneet oman osionsa. Esimerkkinä mainittakoon almugavarit, kevyet jalkamiehet, joilla oli merkittävä rooli 1300-luvun alussa bysanttilaisten palkkaamassa katalaani-komppaniassa, joka sitten kääntyi työnantajiaan vastaan.

Nimimuodot ovat keskiajantutkimuksessa ainainen ongelma ja Bysantin kreikan kohdalla pulmallisuutta lisää se, että nimet ja termit pitää vielä translitteroidakin. Translitteraatiokäytäntöjä on useita ja lisäksi monissa kielissä, mm. englannissa, on ollut tapana latinalaistaa bysanttilaiset nimet. EPLBHC:ssä on päädytty seuraamaan *Oxford Dictionary of Byzantiumin* mallia nimiasujen suhteen. Siitä on vähitellen muodostumassa standardi englanninkielisessä Bysantin tutkimuksessa. *Oxford Dictionary of Byzantiumin* mallissa pyritään pääosin translitteroimaan bysanttilaiset nimet vanhan kreikan mallin mukaisesti (tosin η on e eikä ê ja ω on o eikä ô). Poikkeus tehdään niiden nimien kohdalla, joilla on jo vakiintunut latinalaistettu tai englantilaistettu asu (esim. Constantine eikä Konstantinos). Vaikka *Oxford Dictionary of Byzantiumin* mallilla on

puutteensa, eivät muutkaan vaihtoehdot ole ongelmattomia, ja EPLBHC:n toimittajien ratkaisua nimiasujen suhteen voisi ehkä kuvailla vähiten huonoksi. Sarjan päätökseksi julkaistavassa hakemistossa on tarkoitus antaa käsitellyistä henkilöistä kaikki heistä käytetyt nimimuodot, mutta olisi kuitenkin ehkä ollut suotavaa antaa artikkeleissakin nimien vierellä suluissa niiden lähteissä yleisimmin esiintyvä, translitteroimaton, asu.

Ryhmittelyssä on parantamisen varaa. Jo alkuperäisen kreikankielisen laitoksen kohdalla arvosteluissa esitettiin kritiikkiä mm. siitä, että Andronikos Palaiologos, keisari Manuel II poika ja Thessalonikin käskynhaltija 1400-luvun alussa on A:n kohdalla, vaikka samalla vuosisadalla Peloponnesosta virallisesti hallinnut despootti Andronikos Palaiologos on P:n kohdalla. Statuksensa puolesta näitä kahta tuskin pitäisi kohdella eri tavalla. Aakkostettaessa on englanninkielisessä versiossa ilmeisesti otettu huomioon prepositiot, koska esimerkiksi "*Aaron of Alexandria*" tulee Aaron Komentopouloksen ja Aaron Radomirin välissä. Voi myös pohtia, ymmärtääkö kukaan etsiä tietoja kenestäkään yksittäisestä henkilöstä asiasanan "vastapaavit" alta.

Varsinaiset artikkelit ovat yleensä noin sivun pituisia ja niissä kerrataan henkilön perustiedot antamatta mitään erityisen uutta tietoa tutkimuksellisesti. Alkuperäisessä kreikankielisessä laitoksen ensimmäisessä osassa olleita virheitä korjattiin myöhempien osien korigendoissa, mutta silti vielä englanninkieliseen versioon on päässyt pujahtamaan lapsuksia. Maailmassa ei liene henkilöä, jonka tiedot Bysantin ja naapurikansojen historiasta riittäisivät kaikkien huomaamiseen. Itse tietysti havaitsin helpoiten sellaiset virheet, jotka liittyvät itse tutkimiini ajanjaksoihin eli 700-luvun loppuun ja 1200-lukuun. Osa virheistä menee käännöksen piikkiin. Englanninkielinen versio julistaa Thovma Artzunia käsittelevässä artikkelissa, että ensimmäinen maininta armenialaisesta Artzuni-suvusta löytyisi 700-luvulta eKr Ugaritin nuolenpääkirjoituksissa. Ugarit oli syyrialainen rannikkokaupunki joka tuhoutui n. 1200 eKr ja EPLBHC:n kreikkalaisessa alkuperäisversiossa puhutaankin urartulaisista nuolenpääkirjoituksista. Urartu oli rautakautinen valtakunta, jonka asukkaita pidetään armenialaisten edeltäjinä. Silti kohtuullisen villi on tämä ajatus jo muinaisesta Urartusta esiintyneestä ylimyssuvusta, ja toisen kirjoittajan Artzuni-sukua koskevassa artikkelissa kerrotaan, että ensimmäinen maininta suvusta olisi 400-luvulta jKr. Olisi ehkä ollut suotavaa, että toimittajat olisivat pitäneet huolta siitä, että kirjoittajat omaksuvat tällaisissa kysymyksissä yhtenäisen linjan. Kohdassa Anthimos puolestaan väitetään keisari Konstantinos V (741–775) poikien nauttineen

sotilaiden täyttä tukea ("full support") pyrkimyksissään kukistaa veljenpoikansa Konstantinos VI (780–797) ja tämän äiti Irene (holhoojahallitsijana 780–790, keisarina 797–802). EPLBHC:n kreikankielisessä alkuperäisversiossa kuitenkin puhutaan vain armeijan piiristä saadusta sympatiasta ja tuesta ("απολάμ βαναν τη συμπάθεια και στήριξη στρατιωτικῶν κύκλων"), mikä on paljon lähempänä lähteiden antamaa kuvaa. Sitä paitsi koko armeijan täyttä tukea nauttivien henkilöiden vallankaappausrytykset harvoin jäävät yrityksiksi.

Sekä käännöksen että alkuperäistekstin yhteiseen piikkiin menee väite, että Andronikos Asan- Palaiologos olisi ollut Morean (eli Peloponnesoksen) despoottikunnan despootti (1315/6–1321). Despootti oli Bysantissa hovititteli, jonka haltija tuli valtakunnan arvohierarkiassa heti keisarin jälkeen. Andronikos Asanilla tätä arvonimeä ei ollut eikä kreikankielinen versio niin väitäkään. Sen mukaan Asan kuitenkin oli Morean despoottikunnan kuvernööri. Virallisesti tällaista despoottikuntaa ei koskaan ollut olemassa ja siitä tulisi puhua vain lainausmerkeissä. Periaatteessa oli vain Peloponnesoksen bysanttilainen maakunta, jonka kuvernöörillä oli usein despoottin titteli – näin kuitenkin vasta 1300-luvun puolivälistä alkaen, jolloin maakunnasta tuli käytännössä puoli-itsenäinen. Myös ne asiaan perehtyneet tutkijat, jotka termin despoottikunta hyväksyvät, ottavat sen käyttöön vasta tästä ajankohdasta lukien.

Jotkut jo alkuperäisessä EPLBHC:n versiossa olleista virheistä ovat päätyneet myös englanninkieliseen versioon. Hovieunukki Aetiosta käsittelevässä artikkelissa väitetään, että riita tämän ja toisen hovieunukin, Staurakioksen välillä olisi aiheuttanut viimeksi mainitun kuoleman vuonna 800. Tärkeimmän lähteen, *Theofaneksen kronikan* mukaan Staurakios kuoli kuitenkin sairauteen. Sinänsä Staurakioksen kuolema ajoittui Aetioksen (ja keisarinna Irenen) kannalta erittäin sopivasti, joten en pidä mahdollisena, että Staurakios myrkytettiin. Tekstissä tämä tulisi kuitenkin ilmaista ja huomauttaa, että kyseessä on vain hypoteesi. Lisäksi EPLBHC:ssa väitetään Aetioksen omanneen *protospatharioksen* tittelin vuonna 780, vaikka ensimmäinen varma tieto hänestä on vasta vuodelta 790.

Kohdassa Alexios Kavallarios todetaan, ettei tätä 1300-luvun puolessavälissä Tri kalan seutua Thessaliassa hallinnutta henkilöä saisi sekoittaa samannimiseen kenraaliin, joka 1263–1264 jäi Peloponnesoksella latinalaisten vangiksi taistelussa. Ei kuitenkaan ole varmaa, että Peloponnesoksella Makry-Plagin taistelussa 1264 vangittu kenraali olisi ollut nimeltään Alexios Kavallarios. Päälähteen, *Morean kronikka*) nimittäin puhuu vain Kaballaritzês nimisestä bysanttilaisesta

komentajasta. Alexios Kavallarioksen lisäksi kyseessä voisi olla aivan yhtä hyvin esimerkiksi Mikael Kavallarios, toinen korkea-arvoinen bysanttilainen upseeri, joka vaikutti samaan aikaan.

Monissa Kosmas-Muhammad Megalommateksen kirjoittamissa muslimien historiaan liittyvissä artikkeleissa huomio kiinnittyy arabien kalifaattia hallinneen Umaijadi-dynastian (661–750) kutsumiseen pseudo- tai anti-islamilaiseksi. Vaikka dynastian perustaja Mu'awiyya kuului Muhammedia alun perin vastustaneeseen Mekan ylimystöön, niin dynastian kutsuminen islaminvastaiseksi kuulostaa rajulta. Lähes kaikki, mitä tiedämme Umaijadi-dynastian ajasta perustuu heidän vastustajiensa kirjoituksiin pääosin Umaijadit kukistaneen Abbasidi-dynastian (750–1258) ajalta. Ehkä vastustajien näkemykset on omaksuttu turhan kriittittävästi. Abbasideja käsittelevässä artikkelissa muuten puhutaan myös toisesta Abbasidi-dynastiasta, Persian Abbasideista, jotka olisivat nousseet valtaan 1587 ja tunnettaisiin paremmin Safavideina. Safavidi-dynastia nousi kuitenkin valtaan jo 1501. Suvun tunnetuin hallitsija Abbas I Suuri kyllä astui valtaistuimelle vuonna 1587, mutta hän oli edellisen shahin poika ja on kyseenalaista katsoa hänestä alkaneen uuden dynastian.

Se, ettei varsinaista tutkimustyötä ole EPLBHC:tä varten tehty näkyy siinä, ettei aiemman prosopografisen tutkimuksen puutteita ole korjattu. Esimerkiksi Aprenos-sukua koskevassa artikkelissa kerrotaan *Prosopographisches Lexicon der Palaiologenzeitiin* ja erääseen tutkimuskirjaan pohjaten *protovestiarites* Aprenos nimisestä henkilöstä (etunimeä ei tunneta), joka 1280 sai surmansa taistelussa Bulgariassa. Tutkimalla tarkemmin aikakaudesta saatavilla olevaa lähdeaineistoa olisi kuitenkin törmätty "Caleoani Apriano prothouestiariaan", jonka eräs venetsialainen asiakirja mainitsee johtaneen bysanttilaisten laivastohyökkäystä Nauplioniin tammikuussa 1272. Lisäksi Albert Failler on osoittanut, että taistelu, jossa Aprianos sai surmansa, käytiin luultavasti 1279.²

Jokaisen artikkelin lopussa on bibliografia, johon on koottu relevantteja lähteitä ja kirjallisuutta. Näiden bibliografioiden taso on vaihteleva ja niitä lienee parasta pitää vain johdatuksena aiheeseen niille,

² Juho Wilskman, *Bysanttilaisten ja Akhaian ruhtinaskunnan väliset sotatoimet vuosina 1259 – 83: Tapaustutkimus myöhäis-bysanttilaisesta sodankäynnistä*, pro gradu, Historian laitos, Helsingin yliopisto 2007 (julkaistu e-thesis-palvelussa, <http://urn.fi/URN:NBN:fi-fe20072054>), 54; *Urkunden zur älteren Handels- und Staatsgeschichte der Republik Venedig mit besonderer Beziehung auf Byzanz und die Levante 3 (1256–1299)*, G. L. Fr. Tafel & G. M. Thomas toim., 1857 (uusintapainos 1964), no. CCCLXX[O2]; Albert Failler, 'Chronologie et composition dans l'histoire de Georges Pachymère', *Revue des Études Byzantines* 39 (1981), 234–42.

jotka ovat kiinnostuneita lisätiedoista. Monissa artikkeleissa on esimerkiksi viitteitä vain tutkimuskirjoihin, vaikka keskeiset lähteetkin olisivat helposti akateemisen lukijan saatavilla. Kreikkalaisen version ensimmäisen osan jälkeen ilmestyneiden kirjojen osalta päivityksiä on tapahtunut laiskasti, mm. Ralph-Johannes Lilien *Byzanz unter Eirene und Konstantin VI (780–802)*³, jossa kiinnitetään suurta huomiota prosopografiaan, ei löydy kyseisten hallitsijoiden aikakaudella vaikuttaneita henkilöitä käsittelevien artikkeleiden bibliografioista.

Koska kyse on pääosin kreikkalaisten kokoamasta teoksesta, joka alunperin on julkaistu kreikaksi, painottuu kreikankielinen tutkimuskirjallisuus bibliografioissa. Tästä monet EPLBHC:sta aiemmin arvostelunsa kirjoittaneet ovat huomauttaneet. Itse en pidä kreikkalaisen tutkimuskirjallisuuden painottamista suurena ongelmana. Muunmaalaista tutkimusta ei suinkaan ole unohdettu ja nykykreikka kuuluu niihin kieliin, jotka Bysantin tutkijan tulisi hallita. Usein nykykreikaksi kirjoitettua tutkimusta kuitenkin laiminlyödään kansainvälisissä julkaisuissa, joten ehkä tässä nyt on kyseessä jonkinlainen vastaisku. On vaikea lähteä arvioimaan, aiheuttaako kreikkalaisen tutkimuksen painottaminen ylitsepääsemättömiä hankaluuksia tutkijoille, jotka eivät suoranaisesti ole erikoistuneet Bysanttiin ja joilta nykykreikan taitoa ei voi vaatia. Sen sijaan on hyvin valitettavaa, että alun perin muilla kielillä kirjoitetuista teoksista on yleensä annettu vain niiden kreikankielinen käännös silloin kuin sellainen on olemassa. Esimerkkinä mainittakoon Deno Geanakoploksen *Emperor Michael Palaiologos and West (1258–1282)*⁴. Kreikassa harrastetaan kiitettävässä määrin vieraskielisen tutkimuskirjallisuuden kääntämistä omalle kielelle ja on ymmärrettävää, että kreikankielisessä laitoksessa viitataan juuri näihin käännöksiin. Englanninkielisessä laitoksessa ratkaisu ei kuitenkaan puolusta paikkaansa. Ilmeisesti kyse on toimittajien laiminlyönnistä. Artikkeleita kääntäessä ei ole huomattu käydä läpi kirjallisuusluetteloita riittävällä huolella, jolloin olisi havaittu, että jokin kreikankielinen teos olisi alun perin kirjoitettu jollain kansainväliselle yleisölle tutummalla kielellä. Pienistä puutteistaan huolimatta EPLBHC on kokonaisuutena hyödyllinen ja tarkoitustaan vastaava teos, josta tulee varmasti hyödyllinen apuväline kaikille Bysantin historiasta vakavasti kiinnostuneille.

Juho Wilskman, FM

³ Peter Lang: Frankfurt am Main 1996.

⁴ Harvard University Press: Cambridge, Massachusetts 1959.

Historian laitos, Helsingin yliopisto
juho.wilskman[at]helsinki.fi